

**ЕТНОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОДЕСЬКОГО ПЕРІОДУ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ  
К. О. КОПЕРЖИНСЬКОГО**

Знаний український літературознавець Костянтин Олександрович Копержинський відомий, як науковець з широкими та різносторонніми інтересами. У 1920-1930-х роках Кость Копержинський (а саме так він підписував свої наукові праці під час роботи в Україні) був визнаним спеціалістом з історії та теорії літератури, шанованим літературним критиком, співробітником багатьох наукових установ. Однак, поряд з головною справою всього життя – літературою – його цікавили й інші галузі гуманітарних знань, зокрема, історія та етнологія. Хоча народознавчих праць К. Копержинського відомо значно менше, ніж робіт з літературознавства, вони залишили помітний слід в українській науці, а на думку деяких дослідників (наприклад, Н. Юсової), навіть вплинули певним чином на шляхи розвитку етногенетики та етнології<sup>1</sup>.

Наукова спадщина Костя Копержинського ще чекає на своїх дослідників, як літературознавців, так й істориків та біографів. Не можна сказати також, що біографія вченого достатньо вивчена. К. Копержинський не входив до числа радянської наукової еліти. Відповідно й інформація про нього потрапляла до різних офіційних видань лише по мінімуму, не такими порціями, як про «заслужених діячів науки». Тому, дослідник біографії Костя Копержинського для розшуку потрібних фактів має добряче попрацювати.

На даний час нам не вдалося знайти вичерпної біографії вченого, лише біографічні довідки про основні віхи життя та діяльності. Певні відомості можна отримати зі статті П. Березовського в «Українській літературній енциклопедії», присвяченої К. О. Копержинському<sup>2</sup>. Зокрема, автор вказує, що архів К. Копержинського зберігається у Публічній бібліотеці ім. Салтикова-Щедріна (м. Санкт-Петербург). На даний час ми намагаємось встановити листування з цією установою з метою отримання копій хоча б деяких документів вченого для залучення їх до наукового обігу. Зі статті П. Березовського дізнаємось і про те, що можна прочитати про Костя Копержинського – присутня 1 (одна!) назва: стаття М. Гуменюка «К. Копержинський – бібліограф і книгознавець»<sup>3</sup>. Особисто автора цієї статті така ситуація вразила. Професор декількох вищих навчальних закладів (у тому числі одеських) – і така мізерна література про нього.

Певна інформація про наукову діяльність Костя Копержинського вміщена у вже згаданій статті Н. Юсової «Становлення радянської етногенетики (в світлі глотогонічної теорії М. Марра)». На жаль, стаття не дає ясної картини внеску науковця у розвиток тієї ж таки етногенетики, оскільки присвячена вона загалом більш широкому колу проблем, ніж роль окремої особи (чи осіб) у цьому процесі.

Конкретно дослідженню спадщини К. Копержинського присвятив декілька публікацій Є. Назаренко, одна з яких торкається найбільш об'ємної роботи (до того ж, виданої в Одесі) – «Обжинків»<sup>4</sup>. Автор статті намагається співставити оцінки К. Копержинського з позиціями інших дослідників, показати, на що звернув науковець найпильнішу увагу. Є. Назаренко приходиться до висновку, що інші дослідники свята Церери (римської богині врожаю) здебільшого бачили у ньому дивацтво місцевого землевласника Мархоцького, тоді як Копержинський намагався виявити його витоки, пов'язати зі слов'янськими обрядами, знайти сенс цього святкування. На жаль, у статті не розглядаються інші аспекти наукової діяльності Костя Копержинського.

Про причини репресій, застосованих до Копержинського дізнаємось з матеріалів, опублікованих на Інтернет-сторінці Міжнародного історичного товариства<sup>5</sup>. У довідковому матеріалі про т. зв. «Справу славистів» вказано, що К. Копержинський був одним з

фігурантів даної справи, заведеної на «ленінградську філію» Російської національної партії (саме так начебто називалась контрреволюційна організація, що готувала змову проти Радянської влади). До списків репресованих потрапили багато наукових та освітніх працівників, переважно гуманітаріїв (було заарештовано 37 чоловік)<sup>6</sup>.

Слабка обізнаність широкої аудиторії з біографією науковця та наближення роковин його смерті спонукали автора даного матеріалу написати біографічну статтю, що була опублікована у місцевій пресі<sup>7</sup>.

Обмеженою залишається наразі джерельна база вивчення біографії та наукової спадщини К. О. Копержинського. Крім згаданого вище архіву Копержинського (Публічна бібліотека ім. Салтикова-Щедріна, м. Санкт-Петербург), відомо про наявність деяких документів у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Інституті рукопису НБ України ім. В. І. Вернадського, Центральному державному архіві вищих органів влади України, Центральному державному архіві громадських об'єднань, Державному архіві Одеської області. Часопис «Архіви України» опублікував декілька листів К. Копержинського та до нього у видавничих та інших наукових справах. Переважна більшість документів залишається недослідженою та неопублікованою.

Костянтин Олександрович Копержинський народився 23 жовтня (4 листопада) 1894 року в с. Глібів Новоушицького району Хмельницької області. Навчався у сільській школі, опісля – Кам'янець-Подільській гімназії, яку закінчив 1913 року. Вступив до Петроградського університету, історично-філологічний факультет якого закінчив у 1918 році, був одним з учнів видатного філолога, академіка В. М. Перетца. Після університету протягом 1918-1922 років викладав літературу в середніх навчальних закладах та історію літератури на педагогічних курсах у Петрограді. З 1922 року К. Копержинський, повернувшись на батьківщину, став викладачем Кам'янець-Подільського ІНО, за деякими джерелами – за короткий час навіть став професором<sup>9</sup>. Щоправда, ця інформація викликає сумнів, адже в ІНО Кость Олександрович працював трохи більше року, тому навряд чи можливо, щоб за такий короткий час навіть дуже талановитий викладач міг стати професором.

Вже 1923 року К. Копержинський повернувся до Петрограду, де протягом майже трьох років викладав історію літератури в університеті. З 1925 по 1929 рік Кость Олександрович працює в Одесі, викладає в місцевому Інституті народної освіти історію літератури та російську літературу, керує Українським відділом наукової бібліотеки, співпрацює з Одеською комісією краєзнавства, Одеським науковим товариством, Одеським бібліографічним товариством. Професійна діяльність зумовила тісні контакти вченого з колегами по інституту – А. Музичкою<sup>9</sup>, Р. Волковим<sup>10</sup>, М. Слабченком<sup>11</sup>, Б. Комаровим. Як можемо судити з наявних у нас джерел, досить тісні стосунки у Костя Олександровича склалися з професором Андрієм Васильовичем Музичкою, колегою по науковому амплуа. Обоє вони викладали в інституті історію літератури, працювали над літературознавчою тематикою. Саме Костеві Олександровичу, як керівникові Українського відділу бібліотеки, А. Музичка подарував свою першу монографію – «Леся Українка: її життя, громадська діяльність та поетична творчість», а 1928 року – свою нову роботу – «Марко Черемшина (Іван Семанюк)» з дарчим надписом. Ці книги наразі зберігаються у фондах Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Характеризуючи стан українського наукового літературознавства за період з 1917 до 1927 року, Кость Копержинський досить високо оцінював праці А. Музички про творчість Лесі Українки, Івана Франка, Марка Черемшини<sup>12</sup>.

Гоніння на українську інтелігенцію, що розпочались з кінця 1920-х років, зокрема справа «Спілки визволення України», що розгромила одеський українознавчий осередок, змусила Костя Копержинського переїхати до Києва, де він працював у Комісії давнього

українського письменства (під керівництвом свого вчителя академіка В. Перетца) та Історично-філологічної секції Академії наук, брав участь у редагуванні видань Академії. Але доля багатьох українських науковців не оминула і його. У березні 1934 року, вже перебуваючи у Ленінграді, К. Копержинський був засуджений за «Справою Російської національної партії» («Справа славистів») до трьох років виправних робіт у концентраційному таборі. Відбувши термін покарання, з 1937 до 1945 року Кость Олександрович працював у педагогічному інституті в Іркутську, де став завідувачем кафедри російської мови, професором. Після Великої Вітчизняної війни з'явилась можливість знову переїхати до Ленінграду, чим він і скористався. Деякі нещодавно віднайдені документи дозволяють стверджувати, що вже 1946 року вчений перебував у Ленінграді, позаяк його стаття була вміщена до одного з наукових збірників, що готувався до виходу у світ протягом 1946-1947 рр.<sup>13</sup> Збірник мав бути видрукований 1947 року, потім планувався на 1949 р., але так і не з'явився через заборону влади. Таким чином, існує лише машинописна версія цього збірника, що перебуває у А. Горяїнова, який і знайшов документ під час ліквідації основної частини архіву Інституту слов'янознавства РАН – однієї з академічних наукових установ у Росії.

До своєї смерті Кость Копержинський працював викладачем слов'янської філології Ленінградського університету, був професором відповідної кафедри<sup>13</sup>. Помер Костянтин Олександрович Копержинський у Ленінграді 18 березня 1953 року.

За час своєї наукової діяльності Кость Копержинський опублікував не один десяток праць з літературознавства та історії літератури, серед яких найвідомішими на даний час є вже згадані «Українське літературознавство» та «Українське наукове літературознавство за останнє десятиліття 1917-1927» (Київ, 1929), «Бібліографічні уваги до історії української книги в Одесі 80-90-х рр. XIX ст.» (Одеса, 1927), значну кількість оглядів та рецензій<sup>14</sup>. Проте істориків та етнологів більше цікавлять праці народознавчої тематики, особливо з огляду на те, що в Одесі над такими проблемами К. Копержинський працював дуже швидко.

Наразі нам відомі наступні народознавчі дослідження Костя Копержинського: «Питання про наукову постановку справи вивчення побуту»<sup>15</sup>, «Особливості клубної роботи влітку»<sup>16</sup>, «Обжинки: обряди збору врожаю у слов'янських народів нової доби розвитку»<sup>17</sup>, «Господарчі сезони у слов'ян»<sup>18</sup>, «Яфетична теорія та її значення для етнології»<sup>19</sup>. Ймовірно, що стаття, згадана вище, теж була присвячена народознавчій тематиці, оскільки збірник мав на меті відзначити 70-річний ювілей академіка М. С. Державіна, який працював над проблемами слов'янознавства, що цікавило й К. Копержинського.

Стаття «Питання про наукову постановку справи вивчення побуту» дуже цікава з огляду на ті методологічні зауваги, які Кость Олександрович висуває до дослідників у галузі етнографії, передусім української. Автор критикує тих «спостерігачів», що етнографічний матеріал подають без його пояснення, вказівок – за яких умов і як саме відбувалась подія, де, в який час, у якому одязі й т. д. Висловлюючи своє бачення наукової методики етнографічних досліджень, К. Копержинський наголошує, що дослідник повинен за допомогою ряду порівняльно-історичних дослідів, співставлення матеріалу різних народів отримати підстави для обґрунтування соціологічних висновків<sup>20</sup>. Відповідно до поглядів автора, треба «...сягнути глибини психології народної свідомості», аби зробити правильні висновки з даних етнографії. Прикметне, що автор високо цінував праці М. Грушевського, зокрема, «Історію української літератури», про що згадано і в аналізованій статті<sup>21</sup>. Загалом, публікація «Питання про наукову постановку справи вивчення побуту» виконала своє завдання, підвівши під етнографічні дослідження методичну базу. Щоправда, не всі дослідники дотримувались корисних рекомендацій, як видно з наступних публікацій з вказаної проблематики.

Одним з важливих завдань вивчення побуту К. Копержинський вважав опрацювання наукових вказівок для перебудови народного побуту на новій, соціалістичній основі. Тому деякі з робіт були присвячені дослідженням сучасного побуту, нових форм обрядовості. Так, стаття «Особливості клубної роботи влітку» саме й дає рекомендації щодо утвердження обрядів, відповідних новій ідеології та сучасним господарським завданням. Оскільки має стаття невеликий обсяг, особливо цікавого дослідницького матеріалу не містила (на той час), але вже зараз може послугувати джерелом вивчення методів та засобів впровадження соціалістичної побутової культури 1920-х років, що на сучасному етапі може стати самостійною темою вивчення. Як ми вважаємо, ця стаття була опрацьована уже під час одеського періоду роботи вченого.

1925 року Кость Олександрович, вже перебуваючи у складі Одеського наукового товариства, написав роботу, яка вийшла друком у наступному, 1926-му році, як окремих том «Записок...» Товариства. Досить об'ємна (на 60 сторінок), праця «Обжинки: обряди збору врожаю у слов'янських народів нової доби розвитку» стала, як на нашу думку, найзначнішою в народознавчій роботі К. Копержинського. У постановці завдань до своєї роботи автор вказує, що «...новіша доба розвитку обряду збору врожаю позначається тим, що в зв'язку з впливом культурного розвою слов'янства видозмінюється, набирає нового або поновленого змісту магічна основа, яку ми викрили в жнивній обрядовості. Простежити за цими видозмінами в зв'язку з загальним впливом еволюції соціального життя розселеного на великому просторі слов'янського племені – цікаве питання, що складає для дослідника окреме завдання для вивчення»<sup>22</sup>. Автор досліджує зв'язок обряду збору врожаю та весільних обрядів, порівнює цей зв'язок в українців, росіян, південних та західних слов'ян<sup>23</sup>. Вивчаючи це питання, Кость Копержинський порівнює витоки весільних процесій у різних народів, знаходячи військові (князівсько-дружинні) та магічні корені весільних обрядів, залишки ритуалів викрадення нареченої та викупу. На прикладах багатьох регіонів проживання слов'ян зроблено порівняльний аналіз весільних обрядів. Автор на підставі різних джерел дослідив весільні процесії в Україні, Білорусі (Мінська губернія), Росії (Рязанська губернія), Сербії (Срез Болевачки), Славонії, Болгарії (Охрид, Кукуш), Польщі (Познань), Чехії (Храсті), Чорногорії, Моравії, серед сербів Лужице<sup>24</sup>. Як бачимо, географія порівняльного аналізу дуже широка. Крім того, глибоко дослідив автор зразки типових процесій збору врожаю в Чехії<sup>25</sup>. Застосування історично-порівняльного методу дало можливість Костю Копержинському виявити цілі пласти спільних для всіх слов'ян звичаїв та обрядів.

Значну увагу дослідник приділив аналізу святкування збору врожаю у Миньківцях у володіннях поміщика Мархоцького. Цей землевласник уславився, як досить екстравагантний господар, і крім новітніх методів обробки землі він запровадив у своєму господарстві давньоримське свято богині Церери, прагнучи відродити деякі пов'язані з ним обряди. Кость Копержинський мав за мету не лише простежити, як заходи Мархоцького вплинули на традиційну слов'янську обрядовість даної місцевості, але й дослідити, наскільки селянство сприймало ці зміни. Сприйнятливості до змін обрядовості цікавила дослідника з погляду запровадження нових форм обрядовості, пов'язаних з соціально-економічними змінами у житті селянства. У підсумку автор ставив (насамперед самому собі, як вченому) нове завдання – на основі традицій та новітніх суспільних та ідеологічних вимог розробити ці нові обряди («...за приписами з Москви чи Харкова, з трактором замість коня і т. д.»<sup>26</sup>) та дати рекомендації для їх уведення до повсякденного побуту.

Подібний характер мала і стаття «Господарчі сезони у слов'ян». Певні аналогії використання історичних джерел та етнографічного матеріалу дають можливість припустити, що створювалась ця робота на матеріалі попередньої, лише були переставлені дослідницькі акценти. Стаття має менше задекларованого стремління до нової обрядовості, а більше наукової методології, що перекликається з «Питаннями про наукову по-

становку справи вивчення побуту», де головна увага звернена на теоретичні проблеми народознавства, методика проведення етнографічних досліджень.

Остання з відомих нам на даний час робіт народознавчого плану – «Яфетична теорія та її значення для етнології» – цілком присвячена теоретичним проблемам етнологічної науки та розкриває ставлення автора до поглядів одного з провідних радянських етнологів – М. Марра<sup>27</sup>. Кость Копержинський поставив під сумнів цінність глотогонічної теорії для етнології. Як вказує один з дослідників даного питання, Н. Юсова, Кость Олександрович різко розкритикував «яфетичну теорію» М. Марра на засіданні Відділу примітивної культури і народної творчості Науково-дослідної кафедри історії України ВУАН 15 травня 1929 року<sup>28</sup>. Як наслідок згаданої дискусії з'явилась стаття в офіційному виданні Відділу примітивної культури, одним зі співробітників якого був на той час К. Копержинський. Він не був самотнім у своїх негативних оцінках, а критика наукових поглядів автора теорії збіглася у часі з репресіями проти нього. Проте така ж доля спіткала й критиків, значна частина з яких були репресовані.

Як бачимо, народознавча тематика займає досить велику частку творчої спадщини Костянтина Олександровича Копержинського. Відзначимо, що зацікавлення етнографією значною мірою пов'язані з роботою в Одесі, де етнографічні осередки були досить сильними (зокрема, Етнографічно-діалектологічна секція Одеської комісії краєзнавства та Історично-філологічна секція Одеського наукового товариства). Ми поки що не аналізуємо більш пізніх робіт К. Копержинського (з періоду після 1934 року), тому не можемо судити, наскільки сталими були народознавчі зацікавлення вченого, як і не складаємо повної картини про частку етнографічних праць порівняно до загальної бібліографії творів професора. Подальші кроки у напрямку вивчення творчої спадщини Костя Копержинського вимагають студій як літературознавчих, так і етнографічних та історичних його робіт, що дасть нам змогу виділити народознавчі елементи у працях з історії літератури, простежити зразки застосування автором різних методик наукового дослідження у творах як однієї, так й іншої галузі знання. У 1920-х роках К. Копержинський відстоював методику роботи, що широко застосовується й сучасними дослідниками, тому не можна казати, що вітчизняна наука є якоюсь меншвартісною порівняно із закордонною. Інша справа, що певний час вона не могла повноцінно та вільно розвиватись через значні ідеологічні перепони. Проте, нам здається, що ідеї Костя Копержинського та його колег і однодумців наразі не є застарілими, а сучасні провідні західні етнологи та історики не відкидають досвіду своїх попередників, творчо застосовуючи його у своїй роботі. Дослідження одеських народознавців 1920-х років, включаючи до їх переліку й Костя Копержинського, не втратили своєї наукової вартості й на сьогоднішній день, а зважаючи на їх тривале забуття, потребують нового прочитання та сучасної оцінки. Сподіваємось на розширення історіографічної бази дослідження наукової діяльності Костя Копержинського, зокрема й за рахунок місцевих архівних фондів, і матеріалів особистого архіву вченого з Публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна у Санкт-Петербурзі, Відділу рукописних фондів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (з яким вже зав'язано листування) та інших наукових установ. Без сумніву, поява нових документальних та історіографічних джерел зможе суттєво збагатити як біографію вченого, так й історію одеської науки загалом.

#### ПРИМІТКИ:

1. Юсова Н. Становлення радянської етногенетики (в світлі глотогонічної теорії М. Марра) // [www.history.org.ua/zbirnyk/1519.pdf](http://www.history.org.ua/zbirnyk/1519.pdf)

2. Березовський П. І. К. О. Копержинський // Українська літературна енциклопедія. – Т. 2. – К., 1990. – С. 560.

3. Гуменюк М. П. К. Копержинський – бібліограф і книгознавець //Формування і використання бібліотечних фондів. – К., 1984. – С. 114-121.
4. Назаренко Є. Свято Церери в Миньківцях в оцінці Костя Копержинського //Моя газета +. – 2003. – 16 жовтня. – С. 4.
5. Дело «Российской национальной партии» («Дело славистов») //www.ihst.ru/projekts/sohist/material/dela/ slavist.htm.
6. Там само.
7. Бузейчук В. Одеський слід Костя Копержинського //Чорноморські новини. – 2008. – 20 березня.
8. Березовський П. І. Вказ. праця. – С. 560.
9. Про А. Музичку див.: Бузейчук В. М. Маловідомі сторінки життя професора А. В. Музички //Лукомор'я: Археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. – Вип. 1. – Одеса, 2007. – С. 291-293.
10. Про Р. Волкова див.: Бугреєва А. Одеський етнографічний музей «Степова Україна»: коротке і яскраве минуле. Чи буде майбутнє? //Українська національна ідея: минуле, сучасне, майбутнє: Мат-ли міжнар. наук. конф. 21-25 листопада 1995 р. – Одеса, 1995. – С. 192-193.
11. Про М. Слабченка див.: Водотика С. Одеський академік – українознавець Михайло Слабченко в оцінці сучасної історіографії //Українська національна ідея: минуле, сучасне, майбутнє: Мат-ли міжнар. наук. конф. 21-25 листопада 1995 р. – Одеса, 1995. – С. 135-137; Курас І. Ф., Водотика С. Г. Академік М. Є. Слабченко //УІЖ. – 1993. – № 11-12. – С. 92-108; Музичко О. Листи Михайла Слабченка до Івана Линниченка //Київська старовина. – 2007. – № 2. – С. 130-145.
12. Копержинський К. Українське літературознавство //Україна. – 1927. – Кн. 3. – С. 154; його ж. Українське наукове літературознавство за останнє десятиліття 1917-1927. – К., 1929. – С. 20-25.
13. Березовський П. І. Вказ. праця. – С. 560.
14. Копержинський К. Ю. А. Яворський. Матеріали до галицько-руської бібліографії //Червоний шлях. – 1925. – № 5. – С. 200-202.
15. Копержинський К. Питання про наукову постановку справи вивчення побуту //Червоний шлях. – 1925. – № 5. – С. 103-111.
16. Копержинський К. Особливості клубної роботи влітку //Червоний шлях. – 1925. – № 6-7. – С. 50.
17. Копержинський К. Обжинки: обряди збору врожаю у слов'янських народів нової доби розвитку //Записки Одеського наукового при УАН товариства. Секція історично-філологічна. – 1926. – № 1. – 60 с.
18. Копержинський К. Господарчі сезони у слов'ян //Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – Вип. 1. – К., 1928. – С. 12-26.
19. Копержинський К. Яфетична теорія та її значення для етнології //Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – Вип. 3. – К., 1929. – С. 3-23.
20. Копержинський К. Питання про наукову постановку... – С. 105.
21. Там само. – С. 109.
22. Копержинський К. Обжинки... – С. 3.
23. Там само. – С. 5.
24. Там само. – С. 7-13.
25. Там само. – С. 21-29.
26. Там само. – С. 59.
27. Копержинський К. Яфетична теорія та її значення... – С. 3-23.
28. Юсова Н. Вказ. праця.